

ABHAZ HALKININ KÖKENLERİ

Abhazya toprakları çok eski çağlardan beri insanoğluna mesken olmuştur, hem taş devri (paleolit, mezolit, neolit), ve hem de madenin (bakır, bronz ve son olarak demirin) hızlı bir şekilde işlenmeye başladığı devirlere ait zengin arkeolojik buluntular bunun kanıtıdır. Antik dönemden beri eski Yunan/Grek, ardından Eski Roma yazılı kaynakları Abhazya'da yaşayan Apsil, Abasg, Sanig, Misimianlar hakkında ve bunların yaşadıkları topraklar, Apsilya (günümüzdeki Güney Abhazya), Abasgia (Merkezi ve Kuzey Abhazya), Sanigya (Soçi'ye kadar olan Kuzey-Batı Abhazya), Misiminya (Kuzey-Doğu Abhazya'nın dağlık bölgeleri) hakkında bilgi vermişlerdir. Apsil kavminin ismi günümüze kadar Abhaz halkı tarafından Apsua (ya da Apsuwa) şeklinde kendilerine verdikleri isimde ve ülkelerinin Abhazca ismi olan Apsnı'da muhafaza edilmiştir; Abasg, Abasgia kelimeleri de bugün dünyaca bilinen Abhaz, Abhazya isimlerine kaynaklık etmiştir. Bu kelime aynı şekilde Abhazların kardeşi olan Abazinlerin (Aşua/Aşuwa ve Aşharua/Aşharuwa) kendilerine verdikleri Abaza isminde de muhafaza edilmiş olup; Türkler ve Adigeler de Abhazlarla Abazinleri aynı şekilde Abaza ismiyle tanırlar; eski Rus kaynakları Abhazları Obeza ismiyle adlandırır.

Günümüzde kullanılan "Abhaz" ve "Abhazya" isimleri bu halleriyle nispeten geç bir dönemde, Orta Çağda ortaya çıkar. Bunlara ilk defa eski Gürcü ve eski Ermeni, daha sonraları da Fars ve Arap yazarların verdikleri bilgilerde raslanılmaktadır. Eski "Abasg", "Abasgia" isimlerinin "Abhaz" ve "Abhazya" olarak şekil değiştirmesi Ord. Prof. Dr. N.Marr'ın da tahmin ettiği gibi, Batı Kartvel (Megrel) dilinden kaynaklanmış olmalıdır. "Abasg" halkının ve "Abasgia" ülkesinin ismi Megrel dilinin özelliklerine uygun bir biçimde "Abhaz" ve "Abhazya" olarak dönüşmüştür. Söz konusu terminler aynen bu şekliyle Gürcü diline, onun vasıtasıyla da dünyadaki diğer dillere geçmiştir.

Abhaz halkının kökenleri, onun diğer halklarla olan soy (akrabalık) ilişkileri meselesi, çok eski zamanlardan beri bilim insanlarının ilgisini çekmektedir. Fakat günümüze kadar gelebilen tarihi kaynakların sayısı çok az olduğu için bu mesele doyurucu bir şekilde çözüme kavuşturulamamaktadır. Biz Abhazların ataları hakkında ancak antik dönem yazılı kaynaklarına dayanarak fikir yürütebiliriz, ancak bu keyfiyet bu halkın kadim tarihinin yeniden canlandırılması için yeterli değildir. İşte tam burada lisan, halkın

ABHAZYA TARİHİ

grup ortak “Kuzey Kafkasya” dil ailesini meydana getirmektedir. Bu aileye mensup olan dillerden bazılarının (örneğin, Abhaz, Batsbiy, Udin vb) Trans-kafkasya (Kafkasötesi, Kafkas Sıradağları’nın güneyi) kadar yayılmasından dolayı, söz konusu tanım, bir ölçüde görecelidir. N.Trubetskoy’nin teorisi birçok Sovyet ve yabancı ülke dilbilimcinin çalışmalarıyla da teyit edilmiştir.

Abhaz-Adige, Çeçen-İnguş ve Dağıstan dillerinin, Kartvel (Gürcü, Megrel, Laz, Svan) dilleriyle akraba olduğunu ve onlarla birlikte ortak “İbero-Kafkas” dil ailesini oluşturduğunu iddia eden bir diğer görüş ise günümüzde bilim çevrelerinde destek bulamamıştır.

Günümüzde Kafkasya’da ve eski SSCB (Sovyetler Birliği) sınırları içinde Abhaz-Adige dillerinde konuşanların sayısı tahminen 750 bindir. Vaynah - Dağıstan dillerini konuşanların sayısı ise 3 milyonu bulmaktadır. Bu şekilde, Kuzey Kafkasya dillerini konuşanların sayısı, günümüzde yaklaşık olarak 3 milyon 750 bin kişidir. Kuzey Kafkasya dilleri dünyanın pekçok başka ülkesinde de konuşulur, bunlar esas olarak ataları, Kafkasya’nın Rusya Çarlığı (Slavca/Rusça’dan: Çar-İmparator, Çarlık-İmparatorluk) tarafından işgali döneminde vatanlarını terk etmek zorunda kalan Kafkasyalıların torunlarıdır. Kafkasya muhacirleri (sürgünleri) Türkiye, Suriye, Filistin, Irak vb. ülkelerde yaşamaktadır. Çoğunluğu Adige ve Abhaz/Abaza olmak üzere bugün diasporada yaşayan Kuzey Kafkasyalıların nüfusunun 3-4 milyon (hatta çok daha fazla) olduğu tahmin edilmektedir.

Özetle, günümüzde Kafkasya’da iki köklü, fakat kendi arasında akrabalık bağı olmayan dil ailesi bulunmaktadır; Kuzey Kafkas ve Kartvel. Bu dil ailelerinin yanı sıra, buralarda çok eski tarihlerden beri ayrıca Hint-Avrupa (Asetin, Ermeni ve diğerleri) dilleri, Türki (Kumuk, Karaçay-Balkar, Nogay, Azeri vb) diller de yer almaktadır.

Çok eski dönemlerde bugünkü Kuzey Kafkasya dilleri dışında, bu aileye mensup başka diller de mevcuttu. Örneğin, son dönemlerde Abhaz-Adige dillerinin, Ön Asya’da (günümüzdeki Türkiye toprakları) dört-beş binyıl önce konuşulan Hatti diliyle akraba olduğuna dair varsayımlar gittikçe ağırlık kazanmaktadır. Kil levhalar üzerine çivi yazısıyla bu dilde yazılan metinler, günümüzdeki Ankara kentinin yakınlarında bulunan Eski Hitit İmparatorluğu’nun başkentinde (Hattuşas) gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sırasında ortaya çıkarılmıştır. Eski bir özgün uygarlığın temsilcileri olan Hattiler, Hitit uygarlığını kuvvetli bir şekilde etkilemişlerdir. Bu etkileme, Hitit toplumunun sosyal örgütlenmesinde olduğu gibi, maddi ve manevi

ABHAZYA TARİHİ

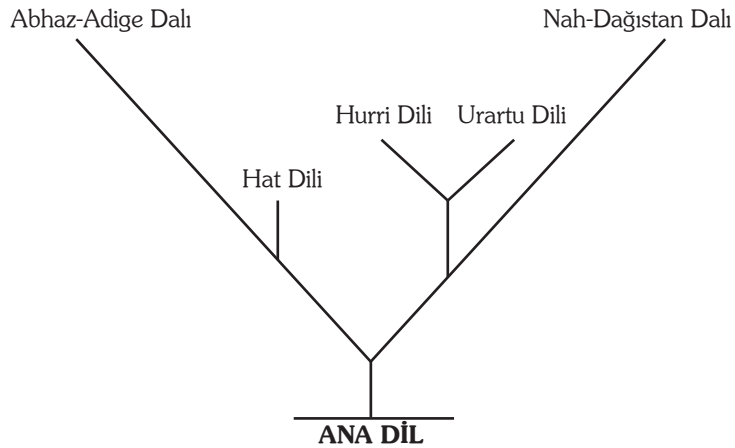
kültüründe de yansımalarını bulmuştur. Hattiler, demir madeninin mucidi sayılmaktadır. Dilbilimcilerin kanıtladığı üzere, demirin Hatti dilindeki ismi dünyadaki birçok dile geçmiştir (Rusçadaki “jelezo”/demir kelimesi de oradan gelmektedir).

Diğer taraftan, Nah-Dağıstan dillerinin de, dört-beş asır önce Ermenistan platosu ve buraya komşu bölgelerde yaşamış ve yüksek bir medeniyet düzeyinde devletler kurmuş olan Hurri ve Urartu dillerine çok yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Örnek olarak verilen bu genel manzaradan anlaşılan o ki, Kuzey Kafkas dil ailesinde konuşan halkların yayılma alanı, eski tarihlerde sadece Kafkasya ile sınırlı kalmayıp, Ön Asya ve Yakın Doğu'nun geniş topraklarını da kapsıyordu.

Çağdaş Kuzey Kafkas dillerinin hepsinin, ayrıca, muhtemelen onların akrabaları olan Hatti ve Hurri-Urartu dillerinin de kökü, Kuzey Kafkas dillerinin kökü olan bir tek Kuzey Kafkas ana diline dayanmaktadır. Bu dil çok eski zamanlarda, tahminen M.Ö. 5. binyılda, yani ortalama olarak 7.000 yıl önce yaşamıştır. Kuzey Kafkas dillerinin bağımsız kollara ayrılma şeması tahminen aşağıdaki gibidir:

Kuzey Kafkasya ana dilinin kollara ayrılması

ABHAZYA TARİHİ

Kuzey Kafkas dillerindeki ortak kelimelerin incelenmesi sonucunda, Kuzey Kafkas dilinde konuşan halkların oldukça yüksek bir gelişim seviyesi yakaladığı kanaatine varılabilir. Onlar tarımla uğraşüyor, hayvan yetiştiriyor, özellikle de maden işletmeciliği başta olmak üzere çeşitli zanaatları yakından biliyorlardı. Çeşitli Kuzey Kafkas kavimlerinin parçalanması sonucunda Kuzey Kafkas ana dili diyalektlere ayrılmıştır; bu diyalektlerden bağımsız Abhaz-Adige, Nah ve Dağıstan ana dilleri oluşmuş ve gelişmiştir. Bu diller de zaman geçtikçe varisleri Çağdaş Abhaz-Adige dillerini oluşturan ayrı lehçelere ve diyalektlere ayrılmaya başlamıştır. Ayrılan dillerden biri de Çağdaş Abhaz-Adige dilidir. Bu dilde konuşanlar bir zamanlar aynı topraklarda (anayurtta) birarada yaşamışlar, ardından bu yekpare ulustan çeşitli kavimler ortaya çıkmıştır.

Abhaz-Adige halklarının oluşum sürecini açıklayan birkaç varsayım mevcuttur. Varsayımlardan birine göre, söz konusu halkların oluşum süreci onların aşağı yukarı günümüzde yaşamakta oldukları topraklarda gerçekleşmiştir. Abhaz-Adige dillerinin, Doğu Karadeniz boyu coğrafyasının karakteristik yönlerini, bitki örtüsünü (flora) ve hayvan dünyasını (fauna) yansıtan ortak kelime hazinesi bu varsayımı kanıtlamaktadır: “Deniz”, “sahil”, “balık”, “dağ”, “buz”, “kar”, “kırağı”, “soğuk, ayaz”, “orman”, “orman (iğne yapraklı)”, “ladin ağacı”, “kayın”, “meşe”, “kızıl ağaç”, “kestane”, “kurt”, “ayı” vb. Abhaz-Adige dillerinin temelinde açıklanan Batı Kafkasya toponimi ile nehir isimleri de bu teoriyi güçlendiren önemli unsurlardan biridir.

Bununla birlikte, Abhaz-Adige ulusunun kökeni ile ilgili halk efsanelerinde, onların çok eski tarihlerde daha da güneyde yaşadıkları belirtiliyor.

Kafkasya'dan daha da güneyde kalan yer adları ve nehir isimlerinin analizinin sonuçları da bunu doğrular mahiyettedir. Örneğin, N.Marr, İ.Cavahışvili, S.Canaşia, Ş.İnal-İpa, İ.Diakonov vb. gibi tanınmış bilim insanlarının da dikkatini çeken Trapezund (Trabzon, - günümüz Türkiye'sinde) şehri bölgesinde ve Karadeniz kıyılarının Kuzey-Batısına doğru, Abhaz-Adigelerin ataları tarafından bırakılmış olan birçok eski ve yeni yer isimler vardır. Söz konusu topraklarda Abhaz-Adige dilindeki “psı, psa” –“su, nehir” kökünden türetilen (Aripsa, Supsa, Akampsis/Apsara, Lagumpsa vb.), ya da ayrıca “yar- çukur, dere-nehir-su” vb. anlamına gelen – “kua” kökünden türetilen yer, nehir vb. adları halen kullanılmaktadır.

Bu nehir ve yer adları Abhaz-Adigelerin atalarının çok eski tarihlerde Batı Kafkasya toprakları dışında, günümüzde yaşadıkları topraklardan daha

ABHAZYA TARİHİ

güneyde kalan bölgelerde yaşadıklarını kanıtlayabilir. Bununla birlikte, Abhaz-Adige kavimlerinin bir kısmının bu geniş topraklar içerisinde göç etmeleri de, bu durumun bu halkların etnogenetik efsanelerinde yankısını bulmuş olması da muhtemeldir.

Abhaz-Adige dillerinde ortak olan kelimelerin tahlili, Abhazlarla Adigelerin uzak atalarının ekonomik faaliyetlerinin özellikleri hakkında da fikir yürütmeye olanak vermektedir. Onlar, denizcilikle, çeşitli meyve (elma, armut, erik, incir, ceviz vb.) ve hububat türleri (darı, buğday) yetiştirme işiyle, büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştirme işiyle uğraşmışlar, avcılıkla geçinmişlerdir. Dokumacılık ve iplikçilik, maden işlemeciliği (bakır, kurşun, altın, gümüş, demir) gibi meslekler, çok gelişmişti. Onlar, zengin bir put-perest külte sahiptiler, örneğin, Demirciler Tanrısı (Abhaz; Şaşı, Adige; Tlapş), Gök gürültüsü ve Şimşek Tanrısı (Abhaz. Afı, Adige. Şı-bla) v.b gibi tanrılara saygı gösteriliyordu. Nart kahramanlarıyla ilgili destanlar, ayrıca Kaf dağına zincirlenen, -Yunan mitolojisindeki kayaya zincirlenmiş Prometheus gibi-, tanrıya kafa tutan kahraman (Abhaz; Abrskil, Adige; Nasren Jak'e) hakkındaki efsanelerin kaynakları, kadim zamanlara uzanır.

Böylece, yukarıda belirtilen hususlardan hareketle, Abhaz halkının, Kafkasya'nın en eski sakinlerinden biri, ortak kökenlerin, dil akrabalığının, geleneksel maddi kültür benzerliğinin, ortak Kafkasya topraklarında uzun ve çeşitli karşılıklı münasebetlerin bir araya getirdiği Kuzey Kafkasya halkları ailesi üyelerinden biri olduğu tartışma götürmez bir gerçektir.

Aynı zamanda Abhazlar da diğer halklar gibi, müstakil tarihi gelişimin uzun yolunun bir ürünüdür. Etnogenez, yani Abhazların oluşum süreci için hangi merhaleler önemlidir? Bununla ilgili olarak bir dizi teori mevcuttur (bkz. Ş. İnal-ıpa, Z. Ançabadze vb.). Bunların hepsini değerlendirmeksizin, sadece bilimsel olgulara en uygun olan ve uzmanlar tarafından daha çok destek gören teoriler üzerinde duracağız.

Araştırmacıların çoğunluğu, Abhazların kökenini her halukarda bir zamanlar Küçük Asya'nın kuzey bölgelerinde yaşayan Kaşk'lar ve Abeşla'lar gibi kadim kavimler grubuyla ilişkilendirir. Bilim insanlarının görüşüne göre bunların dilleri komşuları Hattilerle akraba idi. Bilim insanları, Kaşk kavminin adını (Kaşka, Kaska), daha sonraki dönemlerde farklı halklar tarafından Adigelere verilen Kaşag, Kasog, Kasag kelimesiyle, Abeşla kavminin adını (Abeşla) da kadim Abhaz kavmi Apsillerin (ya da Apşillerin) adıyla karşılaştırıyorlar. Kadim (Asur) yazılı kaynaklarda Kaşk ve Abeşla

ABHAZYA TARİHİ

kelimeleri, aynı kavmin iki farklı ismi olarak belirtiliyor, fakat bu olgu, Kaşkaların (Adigelerin) ve Abeşlaların (Abhazların) birbirleriyle yakın akraba olsalar da, çok eski dönemlerde ayrı birer kavim olduğunu ispatlayabilir.

Kaşk ve Abeşla kavimleri ittifakı, komşu Hitit Krallığı'nı ciddi şekilde rahatsız edecek kadar çekinilecek bir güç idi, Hitit hükümdarları, taa devletleri yıkılana kadar savaşçı dağlılarla inatçı bir mücadele vermek zorunda kalmışlardı. Kaşklar, Halys (günümüz Türkiye'sindeki Kızılırmak) nehrinin kaynakları civarında güçlü bir Kaşka devleti kurmuşlardı.

Araştırmacıların bir kısmı, Abhaz ve Adigelerin, Küçük Asya'dan Kafkasya'ya göç ederek yerleşen Kaşk ve Abeşla kavimlerinin torunları olduğunu düşünmektedir. Bir diğer kısmı ise- muhtemelen doğrusu da budur- Batı Kafkasya'nın tümü ve Karadeniz sahilindeki Küçük Asya'nın komşu toprakları ile onun iç bölgelerinin (Abeşla ve Kaşkaların da dâhil olduğu) Abhaz ve Adigelerin eski tarihlerden beri yerleştikleri bölgeler olduğu görüşündedir. Başka şeylerin yanı sıra, yukarıda sözü edildiği gibi, Küçük Asya'nın (bkz. bir kent ve kale ismi olan Aripsa) kuzey sahili gibi bölgelerdeki Abhaz-Adige menşeli yer adları ve nehir isimleri, Acaristan ile Türkiye'nin kuzeyinde akan Çoroh nehrinin eski ismi Apsara bu durumu kanıtlamaktadır.

M.Ö.3.binyılların ikinci yarısına ait ünlü Maykop arkeolojik kültür eserleri, ayrıca en eskileri M.Ö.3.yüzyıllara tarihlenen anıtsal taş mezar-dolmenler, Batı Kafkasya'nın kadim kavminin Küçük Asya ve Ön Asya ile, Eski Doğu uygarlıklarıyla doğrudan ilişkisinin kanıtıdır.

Eski Doğu uygarlıklarıyla olan ilişkiyi, Maykop şehri yakınlarında bulunan "Maykoplu" ve keza "Sohumlu" adı verilen, üzerileri yazıtlı levhalar da göstermektedir. Bu metindeki işaretlerin, Finikya'daki Bibla kentinde (M.Ö. 13. yy) bulunan yazıtlar gibi, Hitit hiyeroglif (resimli) yazılarıyla (M.Ö. 1-2. binyıl) da belli ölçüde benzerliklerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Bütün bunlar ve diğer olgular, Eski Doğu halkları ve uygarlıklarıyla yaşanan ilişkilerin Batı Kafkasya'nın kadim kavminin etnokültürel tarihinde ne kadar büyük rol oynadığını apaçık bir biçimde göstermektedir. Söz konusu ilişkilerin Eski Adige ve Abhaz kavimlerinin sadece kültürel ve ekonomik gelişmesini değil, bunun yanında etnik yapılarını da etkilemiş olduğu tahmin edilebilir.

Abhazologların belirttiğine göre, Abhazya topraklarında dolmen döneminden beri sıkı bir maddi kültür alışverişi gözlemlenmektedir. Bu key-

ABHAZYA TARİHİ

fiyet, farklı tarihlerdeki kültür anıtlarını yapanlar arasında, bu topraklarda antik yazarların Abhaz boylarının mevcudiyetiyle ilgili hiç şüpheye yer bırakmayacak şekilde tanıklık ettikleri döneme kadar devam eden bir etnik ilişkiye işaret etmektedir.

Abhazya ile komşu bölgelerin halkları M.Ö.1.binyılın ikinci yarısında kavim muhtevası bakımından son derece renkli idi. Antik yazarlar burada Henioh, Ahey, Koraks, Sanigi, Misimian gibi kavimlerden bahsederler. Muhtemelen, bunların hepsi dil ve kültür bakımından birbirlerine yakındılar. Zaman içinde Abhazya'nın sırasıyla Güneyi ve Kuzeyinde yerleşik Apsil ve Abasg kavimleri ön plana çıkmaya başladılar. Söz konusu kavimlerle birlikte muhtemeldir ki, diğer bazı kavimler de, kadim Abhaz ulusunun oluşma sürecinde temel bileşenler olmuştur. Apsilya, Abasgia, Misiminy ve Sanigya prensliklerinin ortaya çıkışı, ardından onların oluşturduğu birleşik Abhaz Prensligi (M.S.8.yy'a doğru), Abhaz kavimlerinin kaynaşma-birleşme sürecini hızlandırdı ve kısa süre sonra bu temel üzerine güçlü Abhaz Krallığı (M.S.8-10. yy) kuruldu. Bu tür siyasi, sosyal ve kültürel bütünleşmelerin sonucu olarak, tahminen M.S.9.yy'a doğru hem Abhazların hem de Abazinlerin ortak cedleri olan Abhaz feodal milliyeti meydana gelmişti. Bunu takiben, yaklaşık M.S.13-14.yy'da, günümüzdeki Abazinlerin cedlerinin bir kısmı (Tapantalar/Aşualar) ortak Abhaz etnik ve kültürel birliğinden ayrıldılar ve ana Kafkas dağ silsilesini aşarak, Moğol istilasından sonra boş kalan Kuzey Kafkasya vadilerine yerleştiler. Bir kısmı günümüze kadar kendisini Apsua, yani Abhaz olarak adlandıran Aşharua kabilesinin, Kuzey Batı Abhazya'nın dağlık bölgelerinden ve ayrıca kısmen de Küçük Abhazya (Bzıp nehrinden Host/Khosta nehrine kadarki bölge) denilen topraklardan Kuzey Kafkasya'ya göç etmeleri, çok daha sonraları, 17-19.yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Tapanta/Aşua kabilesinin erken ayrılması, Abhaz Dili ile Abazin /Tapanta diya-lekti arasında, Abhazlarla Abazinlerin kendi aralarında anlaşabilmelerine okadar engel olmasa da, bazı dil farklılıklarının oluşmasına neden olmuştur. Abazin/Aşharualar ile Abhazlar arasında ise bu fark çok daha az olup, kendi aralarında neredeyse tam olarak anlaşabilmeleri mümkün olmaktadır. Lingüistik bakımdan Abhazlar da, Abazinler de dil bakımından ortak bir Abhaz-Abazin dilinin yakın lehçelerinde konuşurlar.

Genel hatlarıyla Abhaz halkının kökeni ve akrabalık ilişkilerinin manzarası işte böyledir.